

ber fazla kabul görmemiştir. Bu sebeple hüccetin, bir dirayet lafzı olarak hadis ilimlerini iyi bilen ve bu konuda sözü delil sayılan kişiler hakkında kullanılması daha uygundur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 37; İb-nû's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, s. 110; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 125, 145, 193; II, 719, 757; III, 821, 901; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 336; Süyûtî, *Tedribü'l-râvî*, I, 342; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Beyrut 1398/1978, s. 235; Abdülfetâh Ebû Gudde, *Ümera'ü'l-mü'minin fi'l-hadis* (Münzirî, *Cevâbü'l-hâfiz Ebi Muhammed 'Abdî'l-âzîm el-Münzirî 'an es'ile fi'l-Cerh ve't-ta'dil* içinde), Halep 1411, s. 126-136; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 132.

MÜCTEBA UĞUR

HÜCCET

(الْحُجَّةُ)

Şîa literatüründe genellikle imam ve ondan sonra en yetkili kişi anlamında kullanılan bir terim.

Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiği düşüncesi etrafında birleşen siyasî gruplar, bu düşüncelerini dinî açıdan temellendirmeye çalıştıkları II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren hüccet kelimesini sözlük anlamının dışında daha çok "imam" ya da "mehdî" mânasında kullanmaya başlamışlardır. Henüz itikadî ve fikhî görüşlerin açıklık kazanmadığı ilk dönemde bazı aşırı Şîi fırkalar Hz. Ali'yi, onun Allah katındaki makamına vâkuf olduğuna inandıkları Selmân-ı Fârisî'yi ve Kerbelâ hadisesinin intikamını almak için harekete geçen Muhtâr es-Sekafî'yi bazan mehdî, bazan da Allah'ın hücceti olarak tavsif etmişlerdir. İmâmetin Allah ve Peygamber'i tarafından nasla bildirildiği fikrinin Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık zamanında tartışılmaya başlanmasıyla birlikte bazı çevrelerde imamların Allah'ın hücceti olduğu, onları tanımayanların hüccetsiz kalacağı ileri sürülmüştür. Daha sonra imam sayısını on iki ile sınırlayan İmâmiyye Şîası ile bâtinî bir karakter taşıyan İsmâiliyye fırkaları arasında hüccet kelimesi farklı anlamlarda kullanılmıştır.

On İki İmam Şîiliği'nde hüccet çeşitli mânalarda ele alınmıştır. Bunlardan ilkine göre hüccet, Hz. Peygamber'le birlikte diğer peygamberler için ortak bir isim olarak kullanılır (Küleynî, I, 169, 178, 188, 382). Resûl-i Ekrem'den sonraki ilk imam Hz. Ali'nin hüccet olduğu düşüncesi yanında, Allah'ın bütün topluluklar için bir kılavuz (hâdî) gönderdiğini belirten âyetin (er-

Ra'd 13/7) imamlara da delâlet ettiği düşüncesinden hareketle bütün imamlar hüccet olarak kabul edilmiştir (a.g.e., I, 168, 178, 188, 189, 192, 196, 204, 270, 382, 447). Bu sebeple kütüb-i erbaadan *el-Kâfî*'nin müellifi Küleynî peygamberlik ve imâmet hakkındaki hadisleri "Kitâbü'l-Hücce" başlığı altında bir araya getirmiştir (I, 168-548). Çeşitli dönemlerde bu konuyu işleyen "Kitâbü'l-Hücce"ler yazılmışsa da (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, VI, 256) bu adlandırma kelâm kaynaklarında "risâlet" ve "imâmet" başlıkları altında işlenmiştir.

İmâmiyye Şîası'ndaki diğer bir kullanıma göre hüccet on iki imamı ifade etmektedir. Hadis kaynaklarında Allah'ın yeryüzünü hiçbir zaman hüccetsiz bırakmayacağı, dünyada iki kişi kalsa bile birinin hüccet olacağı, Allah'ın ve O'nun emirlerinin ancak hüccet sayesinde bilinebileceği, kıyamete kadar gelecek hüccet sayısının on iki ile sınırlandırıldığı hakkında çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Hz. Ali'nin dünyanın hüccetsiz kalmaması için dua ettiği, hüccetin çekilmesi durumunda bütün insanlarla birlikte yeryüzünün batacağı, hüccetin kıyametten kırk gün önce çekilip alınacağı, yahut insanların hüccetsiz bırakıldıkları gerekçesiyle Allah'a itiraz etmemeleri için en son ölecek kişinin hüccet olacağı (Küleynî, I, 178-180, 330) gibi rivayetlerin IV. (X.) yüzyıldan sonra kaynaklarda yer alması, imâmet konusunu dinî temele dayandırmaya çalışan Şîa'nın görüşlerini hadislerle delillendirme çabası olarak görülmelidir. On iki imamın hüccet olarak anılması İmâmiyye'de genel kabul görmüş ve uygulamaya da yansımıştır. Bugün bazı Şîi camilerinde kâmet sırasında Ali ve on bir çocuğunun Allah'ın hücceti olduğu "eşhedü enne Aliyyen ve ahade aşere evlâdehü hu-cecullah" ibaresiyle ifade edilmektedir. Ayrıca hüccetlerin diğer insanlardan farklı yaratıldığı, bütün dillerin ve neseplerin kendilerine öğretildiği, yaratılan olayları bildikleri hususu İsnâaşeriyye hadis kaynaklarında zikredilmektedir (a.g.e., I, 509).

Diğer bir kullanıma göre hüccet imamlardan yalnız on ikincisinin lakabıdır. On birinci imam Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammed'in geleneğe göre ismen anılması doğru olmadığı için başka bazı lakaplarının yanında hüccet olarak da anılmıştır. Muhammed b. Hasan'a nisbet edilen bir hadiste o kendisinin Allah'ın hücceti olduğunu açık bir şekilde söylemiştir (a.g.e., I, 328, 333). Hüccet on ikinci imamın "gâib, muntazar" ve "sâhibü'z-zamân"dan sonra en çok kullanılan lakabıdır. Nitekim

hadis derleyicisi Meclis'in on iki imamla ilgili rivayetleri *Târîhu'l-hücce* adıyla yayımlanmıştır (*Bihârü'l-envâr*, s. LI, LII, LIII). Ali el-Yezdî, on ikinci imamın hayatta olduğunu ve bir gün dünyaya döneceğini anlatmak üzere kaleme aldığı eserine *İlzmü'n-nâşib fi işbâti'l-hücceti'l-gâib* adını vermiştir.

İmâmiyye'nin bir kullanımına göre de hüccet Şîi hadis râvilerini ifade etmektedir. İlgili rivayetlerde belirtildiği üzere on ikinci imam Muhammed b. Hasan, toplumla irtibatını sefirler aracılığıyla sürdürdüğü küçük gaybetten büyük gaybete intikali sırasında son sefere gönderdiği tevkî'lerin birinde başka bir sefir gelmeyeceğini, ortaya çıkan meselelerin çözümü için hadis râvilerine başvurulması gerektiğini, zira onların kendisinin hücceti olduğunu belirtmiştir (İbn Bâbeveyh, II, 484). Çok yaygın olmayan bu kullanım Usûlî-Ahbârî ayırımından sonra kısmen farklı bir anlam kazanmıştır. Ahbârîler imamlardan gelen rivayetleri delil kabul ederken Usûlîler aynı zamanda bunlardan hüküm çıkaran müctehidler de bir bakıma on ikinci imamın hücceti saymışlardır.

İsmâiliyye'de hüccet dönemlere ve gruplara göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Başlangıçta gerek Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmâil'i gerekse İsmâil'in oğlu Muhammed'i imam kabul eden gruplar bunların vefatından sonra gerçekte onların ölmediğini, bir gün yeryüzüne döneceklerini iddia etmiş, gizlilik döneminde temsilcilerine hüccet adını vermişlerdir. İlk dönemde, yeryüzünde daima yaşayan bir imamın bulunacağı ve şartlara göre bunun âşikâr veya gizli olabileceği ileri sürülmüştür. İmamın âşikâr olması durumunda hüccetin gizli, aksi halde hüccetin âşikâr olacağı söylenmiştir. İmam giden yolun kendisinden geçtiği kabul edilen hüccet, tıpkı imam gibi her şeyi Allah'ın doğrudan kalbine ulaştırması ile bilir. Buna göre hüccet imamın gizliliğinde onun vekili durumundadır. Öte yandan dünyanın on iki bölgeye ayrıldığı, her bölge için imamı temsil etmek üzere on iki yahut yirmi dört hüccet bulunduğu, ancak bunlardan birinin en büyük hüccet olduğu, imamın zâhir döneminde bir kısmının imamlara beraber bulunduğu belirtilmiştir. Bu anlamda hüccet imamın varlığının delili demektir. Fâtımîler döneminde imamdan itibaren müntesibe kadar on iki merteye halinde geliştirilen dâlik sisteminde hüccet, imamlara başdâi arasındaki bir derecenin sahibi olup Selmân-ı Fârisî'nin Hz. Ali ile olan yakın münasebetleri ölçüsünde imamın nâibidir. Bazan buna, kendisine işlerin havale edildiği ki-

şı ya da sırların kapısı anlamında “bab” da denilmektedir. İstisnâî durumlar haricinde hüccet veya bab, imamin velayet durumunda küçük bir çocuk olması halinde aynı zamanda başdâfiye ve diğer dâilere karşı onun vekilidir.

Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın vefatıyla (487/1094) mezhebin Müstâ'fî ve Nizârî şeklinde iki gruba ayrılmasından sonra ilk grup, Fâtımîler dönemindeki dâilîlik sistemi içerisinde hücceti imamin temsilcisi olarak nazârî planda korumuş, ancak uygulamada bu sıfatla anılan kişiler bulunmamıştır. Mezhebin giderek genişleyen ana akımı olan Nizârîler'de ise hüccet yine imamdan sonraki ikinci şahsiyettir. Önceleri İmâmîyye Şîası mensubu iken İsmâîlîliği benimseyip Alamut Kalesi'nin zaftıyla İran Nizârî Devleti'ni kuran Hasan Sabbâh imamin gizlilik devresindeki hücceti olarak tanınmıştır. Gerek Hasan gerekse kendinden sonraki iki halefi imam adını almamış, hüccet sıfatıyla bilinmiştir. Nizârîler'de muhtelif merhalelerden geçen hüccet daha sonraları imamin velayet için kullanılmaya başlanmıştır. Günümüz Nizârîliğinde ise her imam aynı zamanda hüccet olarak kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 669; Nevbahtî, *Fırâku's-Sîra*, Beyrut 1404/1984, s. 74; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1388, I, 168-189, 192, 196, 204, 270, 328-333, 382, 447, 509; İbn Bâbeveyh, *Kemâlû'd-dîn ve temâmû'n-nî'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, II, 484; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân* (nşr. Hâşim el-Mahallâtî - Fazlullah et-Tabâtabâî), Beyrut 1406/1986, IV, 426-427, 586; Şehristânî, *el-Milel* (nşr. M. Füheymî Muhammed), Beyrut 1410/1990, I, 200; Ebû Mansûr et-Tabersî, *el-İhticâc* (nşr. M. Bâkir el-Müsevî), Beyrut 1403/1983, II, 461; Deylemî, *Mezhebû'l-Bâfîniyye*, s. 6, 41, 43; Meclisî, *Biḥârû'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, s. LI, LII, LIII; Abbas el-Kummî, *Seftnetû'l-bihâr*, Beyrut, ts. (Dârû'l-Murtazâ), I, 218; B. Lewis, *The Origin of Ismâ'ilism*, Cambridge 1940, s. 51; a.mlf., *The Assassins*, New York 1967, s. 48; J. N. Hollister, *The Shi'a of India*, London 1953, s. 35, 226, 241, 248, 249, 313, 322-324, 327, 362, 380, 381; Muhammedî er-Reyşehrî, *Mizânû'l-hikme*, Kum 1362 hş., I, 164-167, 279-285; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşâni'î's-Sîra*, Beyrut, ts., VI, 256; Ali el-Yezdî el-Hâirî, *İlzmû'n-nâşib fi işbâtî'l-hücceti'l-gâ'ib*, Beyrut 1404/1984, I, 5-7, 440; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 45; A. Sachedina, “Mesianism and the Mehdi”, *Expectation of the Millennium* (ed. S. Husayn Nasr v.dğr.), New York 1989, s. 43; F. Daftary, *The Ismâ'ilis*, Cambridge 1990, s. 127-128, 350-351; a.mlf., *The Assassin Legends*, London 1994, s. 17, 33; Ârif Tâmir, *Târîhu'l-İsmâ'îliyye*, London 1991, I, 125; Mustafa Gâlib, *Târîhu'd-da'veti'l-İsmâ'îliyye*, Beyrut, ts. (Dârû'l-Endelüs), s. 33-34; M. G. S. Hodgson, “Hüdudja”, *EP* (İng.), III, 544-545.

İLYAS ÜZÜM

HÜCCETULLÂH ale'l-ÂLEMÎN (حجة الله على العالمين)

Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî'nin
(ö. 1932)
Hz. Peygamber'in
mûcizelerine dair eseri.

Tam adı *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn fi mu'cizâti seyyidi'l-mürselîn*'dir. Müellif önsözde, Hz. Muhammed'in önceki peygamberlere verilenlerden daha güçlü mûcizelerle teyit edildiğini, bu sebeple diğer peygamberlere iman edenlerin onun nübüvvetini de kabul etmek zorunda olduklarını belirterek eserini bu gerçeği vurgulamak üzere telif ettiğini belirtir.

Eser bir mukaddime ile kendi içinde bab ve fasıl şeklinde alt başlıklara ayrılan dört bölüm (kısım) ve bir hâtimeden oluşur. *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn*'i yazarken “delâilü'n-nübüvve”, “a'lâmü'n-nübüvve”, “fezâilü'n-nebi” ve “hasâis” bahislerine ait pek çok eserden faydalandığı anlaşılan Nebhânî önsözde bunların büyük bir kısmının adını zikretmektedir. Buna göre Ebû Zür'a er-Râzî, Taberânî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, İbn Ebû'd-Dünyâ, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî gibi müelliflerin hepsi de *Delâ'ilü'n-nübüvve* başlığını taşıyan eserleriyle Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbû'l-Vefâ fi fezâ'ili'l-Muştafâ*, Mâverdî'nin *A'lâmü'n-nübüvve*, Süyûtî'nin *el-Haşâ'isü'l-kübrâ*, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*, Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* ve Ahmed b. Zeynî Dahlân'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eserleri müellifin muracaat ettiği başlıca kaynaklardır. Diğer birçok kaynaktan da istifade eden Nebhânî, faydalandığı her eserin adını ve müellifini belirttiği gibi naklettiği rivayetlerin sened zincirlerini de vermiştir.

Mukaddimeyi dört “mebhas” şeklinde düzenleyen müellif, bunların birincisinde mûcize teriminin olağan üstülük ifade eden diğer kavramlardan ayrılan yönlerini, ikinci ve üçüncü kısımda önceki peygamberlere ait mûcizelerin benzerlerinin veya daha güçlüsünün Hz. Peygamber'e de verildiğini, esasen diğer peygamberlerin mûcize gösterirken onun nurunu vesile edindiklerini belirtir. Bu arada Resûlullah'ın üstün niteliklerine dair kırk hadis nakleden müellif, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın aynı konudaki *Bidâyetü's-sûl fi tatfîli'l-Resûl* adlı küçük risâlesini de ik-

tibas etmiş, Takıyyüddin es-Sübki'nin *et-Ta'zîm ve'l-minne fi tefsîri 'le-tü'mî-nünne bihî vele-tenşurunneh*' başlıklı eserini özetlemiş, Bedeviyye tarikatının kurucusu Ahmed el-Bedevî'nin *Şalâvâtı*-na Abdurrahman b. Mustafa Zeynelâbîdîn el-Ayderûs'un yazdığı *Fethu'r-Rahmân* adlı şerhten alıntılar yapmıştır. Mukaddimenin son kısmında ise Hz. Peygamber'in gösterdiği bütün mûcizelerin onun nübüvvetini kanıtlayan kesin belgeler olduğu belirtilir.

Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen haberlerin (beşâirü'n-nübüvve) yer aldığı birinci bölüm sekiz babdan oluşmaktadır. İlk babda, Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderileceğinin müjdesi olarak kabul edilen Tevrat ve İncil'den on sekiz pasajı (beşâret) Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhârû'l-hak* adlı eserinden aktaran Nebhânî, daha sonra bu tür beşâretlerin sayısını kırk dörde kadar çıkarır. Aynı bölümün diğer bablarında bazı yahudi ve hristiyan din âlimleriyle çeşitli gruplardan beşâret ifadeleri aktaran rivayetlere yer verilir.

Eserin ikinci bölümü Resûl-i Ekrem'in soyu ve ailesiyle sûret ve şiretine dair hârikulâde olaylara (irhâs) ayrılmıştır. Bu bölümde müellife ait *en-Nazmü'l-bedî' fi mevlidi's-sefî'* adlı Arapça manzum bir mevlid metni de bulunmaktadır (s. 240-254).

Kitabın en hacimli kısmı olan üçüncü bölümde Hz. Peygamber'in bi'setinden vefatına kadar geçen süre içindeki mûcizeleri on iki başlık (bab) halinde ele alınmıştır. Resûlullah'ın en büyük mûcizesi olan Kur'an-ı Kerim'e ayrılan birinci babda Kur'an'ın diğer mûcizelere göre üstünlüğünü ortaya koyan özelliklerine dikkat çekilmektedir. Bu kısmın ayrılan son alt başlığında Muhyiddin en-Nevevî'nin *et-Tibyân fi âdâbi hameleti'l-Kur'an* adlı risâlesi özetlenmiştir (s. 337-342). İkinci babda Hz. Peygamber'in isrâ ve mi'rac, inşikâku'l-kamer, melekleri ve cinleri aslı sûretleriyle görmesi gibi ulvî âleme ait mûcizeleri sıralanır. Üçüncü babda Süyûtî'nin bazı mûcizelerle ilgili risâlelerinden alıntılar yapılmış, daha sonraki bablarda Resûl-i Ekrem'in bazı hasta ve sakatların şifa bulmasına vesile olması, dualarının bereketiyle birtakım kötü huyluların ıslah olması, gelecekte ortaya çıkacak bazı önemli olayları haber vermesi, bazı sahâbîlerin onun nübüvvetine şehâdet eden rüyalar görmesi gibi olaylara ve bunlarla ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Bu bölü-